

seminarium z ramienia Instytutu Sztuki Courtaulda, Sarah Wilson, jest kwestia kiczu i związanych z tym implikacji etycznych.

Inne pytanie, które można postawić, brzmi: Czy efektem tej etnografii rzeczywiście jest coś innego niż tekst? Wystawa bowiem nie od dzisiaj stanowi jedno z uznanych narzędzi badawczych.

Warto jednak zauważyć, że dopiero co sformułowany postulat etnograficznego konceptualizmu jest prowokacyjną propozycją metodologiczną, która z pewnością doczeka się inspirującej i ironicznej krytyki.

Weronika Plińska

* * *

In memoriam:
Neil Lancelot Whitehead (1956–2012)

Wielkim zaskoczeniem była dla wszystkich wiadomość, że 22 marca 2012 roku zmarł prof. Neil Lancelot Whitehead, czołowy antropolog, zajmujący się badaniami przeszłości i współczesności Karaibów oraz Amazonii – ze szczególnym uwzględnieniem obszaru Gujany.

Whitehead urodził się 19 marca 1956 roku w Harrow (dzielnica Londynu). W 1974 roku rozpoczął studia na kierunku filozofia i psychologia w Balliol College Uniwersytetu Oksfordzkiego; dziesięć lat później uzyskał doktorat w zakresie antropologii na Uniwersytecie Oksfordzkim. Z uczelnią tą był związany do 1993 roku; wówczas przyjął posadę na Uniwersytecie Wisconsinim na Wydziale Antropologii.

Zakres zagadnień, którymi zajmował się Whitehead, był stosunkowo szeroki, niemniej wpisać je można w dwie dziedziny wiedzy: antropologię historyczną oraz antropologię polityczną. Etnohistoria od samego początku stanowiła główny przedmiot jego zainteresowań badawczych. Wyraz temu dał już w ramach rozprawy doktorskiej, poświęconej historii ludu Karibów¹, niemniej historia Ameryki Łacińskiej zajmowała go w znacznie szerszej skali. Przygotował szereg antologii zawierających teksty źródłowe² oraz krytycznie opracował dwa szeroko znane szesnastowieczne teksty podróż-

---

¹ N.L. Whitehead, *Lords of the Tiger Spirit: A History of the Caribs in Colonial Venezuela and Guyana, 1498–1820*, Dordrecht–Providence 1988.

² *Wild Majesty: Encounters with Caribs from Columbus to the Present Day: An Anthology*, red. P. Hulme, N.L. Whitehead, Oxford–New York 1992; *Wolves from the Sea: Readings in the Archaeology and Anthropology of the Island Carib*, red. N. L. Whitehead, Leiden 1995; *Nineteenth Century Travels, Explorations and Empires: Writings from the Era of Imperial Consolidation, 1835–1910: South America*, red. id., London–Brookfield, VT 2004; id., *Of Cannibals and Kings: Primal Anthropology in the Americas*, University Park, PA 2011.

nicze autorstwa Waltera Raleigha³ i Hansa Stadena⁴. Ponadto był redaktorem pracy poświęconej zagadnieniu amazońskich historii i historyczności⁵.

Program badań przeszłości realizowany przez Whiteheada da się streścić w dwóch punktach. Po pierwsze: warunkiem sensowności antropologicznego czytania historii jest uwzględnienie aktualnego, interdyscyplinarnego stanu wiedzy na temat przeszłości. Ten brytyjski antropolog uznawał hermeneutyczną analizę tekstów pisanych przez przedstawicieli państw kolonialnych za daleko niewystarczającą. Stanowczo odrzucał przekonanie, że teksty te odzwierciedlają jedynie europejską perspektywę, wobec czego nie mówią nic istotnego o tubylczej rzeczywistości. Posługując się przykładem słynnej pracy Raleigha, wielokrotnie dowodził, że zdawałoby się fantastyczne informacje mające być wytworem europejskiej wyobraźni (o Amazonkach, bezgłowych istotach, El Dorado) czy też, z drugiej strony, rzekome odniesienia do zdarzeń historycznych (inwazja Inków), mimo że nie odzwierciedlają wiernie indiańskich praktyk kulturowych (nie są prostym refleksem), to stanowią „refrakcję” organizacji społecznej, motywów zdobniczych, handlu złotem czy też kosmologicznych kategorii⁶. Niezwykle pomocne we właściwym odczytaniu tekstów historyczno-etnograficznych były według Whiteheada odkrycia archeologiczne⁷ (można tu dodać, że blisko współpracował z archeologami i chociaż był antropologiem brytyjskim, to pojmował antropologię raczej na sposób amerykański, traktujący archeologię jako część antropologii⁸).

Po drugie: warunkiem koniecznym do poznania przeszłości jest zrozumienie minionych kultur. Niezależnie od badań intersubiektywnych procesów historycznych „*ethno-historia* musi także uprawiać etnografię świadomości historycznej”⁹. Chodzi nie o studiowanie jedynie źródeł pisanych czy artefaktów kultury materialnej, ale o badanie wzorów kulturowych i społecznych, będących początkiem tubylczych historii i tworzenia historii, a więc tego, co Whitehead nazywa historycznością: „Przez *historię* należy rozumieć te kulturowo skonstruowane teksty, wizualne i słuchowe reprezentacje, werbalne narracje oraz oralne i cielesne przedstawienia, będące pojedynczymi opowieściami, które stanowią specyficzne *historie*. Historia jest zatem nie skrótem lub szyfrem dla

---

³ *The Discoverie of the Large, Rich and Bewtiful Empire of Guiana by Sir Walter Raleigh*, red. id., Exploring Travel Series 1, Manchester 1997 / American Exploration & Travel Series 71, Norman 1997.

⁴ *Hans Staden's True History: An Account of Cannibal Captivity in Brazil*, red. i przeł. N.L. Whitehead, M. Harbsmeier, Durham 2008.

⁵ *Histories and Historicities in Amazonia*, red. N.L. Whitehead, Lincoln 2003.

⁶ Id., *The Historical Anthropology of Text: The Interpretation of Raleigh's Discoverie of Guiana*, „Current Anthropology”, 1995, t. 36, nr 1, s. 53–74.

⁷ Id., *The Mazaruni Pectoral: A Golden Artefact Discovered in Guyana and the Historical Sources Concerning Native Metallurgy in the Caribbean, Orinoco and Northern Amazonia*, „Archaeology and Anthropology”, 1990, t. 7, s. 19–36.

⁸ *Wolves from the Sea...; Anthropologies of Guayana: Cultural Spaces in Northeastern Amazonia*, red. N.L. Whitehead, S. Aleman, Tucson 2009; N.L. Whitehead, M.J. Heckenberger, G. Simon, *Materializing the Past among the Lokono (Arawak) of the Berbice River, Guyana*, „Antrópologica”, 2010, t. 53, nr 114, s. 23–59.

⁹ N.L. Whitehead, *Introduction*, [w:] *Histories and Historicities in Amazonia...*, s. x: „*ethnohistory* must also practice the ethnography of historical consciousness”.

«czasu», lecz tworzeniem czasu jako takiego. Przez *historyczności* należy rozumieć kulturowe skłonności prowadzące do specyficznego rodzaju historycznej świadomości, w ramach której te historie mają znaczenie¹⁰. Whitehead mącił tym samym rozróżnienie między piszącymi historię i opisywanymi przez historyków, ponieważ historiografia jako uwarunkowana kulturowo metodologia, która mówi nam, jak przeszłość może być pisana lub wyrażana w inny sposób, jest także historycznością. Badania historyczności – także jej form współczesnych – są o tyle istotne, że historie służą legitymizacji tożsamości¹¹, nie wspominając już o tym, że historyczność jako taka jest w takim samym stopniu historyczna co kultura w ogóle¹².

Równocześnie do analiz historycznych, których znaczenie jest równie doniosłe co słynne studia Marshalla Sahlinsa na temat Polinezji¹³, Whitehead prowadził szeroko zakrojone studia w zakresie antropologii politycznej. Zapewne nie bez wpływu na ten kierunek zainteresowań były osobiste sympatie Whiteheada wobec sceny punkrockowej, nie mówiąc już o jego aktywności w irlandzkiej organizacji republikańskiej Troops Out Movement. Jego rozprawa doktorska koncentrowała się przede wszystkim na zagadnieniu wojny w warunkach kolonizacji (pograniczne konflikty zbrojne, podbój) na przykładzie Karibów¹⁴. Analizy interakcji między organizacjami politycznymi doprowadziły go do sformułowania koncepcji „strefy plemiennych”, będącej obszarem trybalizacji, czyli formowania się plemion¹⁵. Samo plemię, którego doskonałą ilustracją byli opisywani przez niego Karibowie, Whitehead definiował jako „ponadczasowy i uniwersalny fenomen polityczny, który towarzyszy procesowi tworzenia się państwa i jego ekspansji, a swoje granice i tożsamość formuje tylko na skutek tego zewnętrznego nacisku”¹⁶.

Jednocześnie Whitehead prowadził studia nad mniej formalnymi przejawami przemocy. Jeszcze w ramach rozprawy doktorskiej zainteresował się zjawiskiem kanibalizmu¹⁷, następnie jego uwagę zwrócił szamanizm, który z poprzednim pozostaje w bez-

---

¹⁰ Ibid., s. xi: „By *history* is meant those culturally constructed texts, visual and aural representations, verbal narratives, and oral and somatic performances that are the discrete tales that make specific *histories*. History is not then a shorthand or cipher for «time», but the creation of time itself. By *historicities* is meant the cultural proclivities that lead to certain kinds of historical consciousness within which such histories are meaningful”.

¹¹ Ibid., s. xvi.

¹² Ibid., s. xii.

¹³ Vide: M. Sahlins, *Wyspy historii*, przeł. I. Kołbon, Kraków 2006; id., *Jak myślał „tubylcy”*: *O kapitanie Cooku, na przykład*, przeł. W. Usakiewicz, Kraków 2007. Cf. G. Obeyesekere, *Apoteoza kapitana Cooka: Europejskie mitotwórstwo w rejonie Pacyfiku*, przeł. W. Usakiewicz, Kraków 2007.

¹⁴ N. L. Whitehead, *Lords of the Tiger Spirit...*

¹⁵ *War in the Tribal Zone: Expanding States and Indigenous Warfare*, red. R.B. Ferguson, N.L. Whitehead, Santa Fe 1992.

¹⁶ N.L. Whitehead, *Plemiona tworzą państwa, państwa tworzą plemiona. Wojna a powstawanie kolonialnych plemion i państw w północno-wschodniej Ameryce Południowej 1492–1820*, przeł. K. Jabłonowski, Ł. Krokoszyński, [w:] *Sny, trofea, geny i zmarli. Wojna w społecznościach przedpaństwowych na przykładzie Amazonii*, red. T. Buliński, M. Kairski, Poznań 2006, s. 200.

¹⁷ Id., *Lords of the Tiger Spirit...*

pośrednim związku¹⁸. Składając hołd pamięci Whiteheada, nie sposób przemilczeć faktu, że badania nad *kanaimà* – praktykami tajemniczych „ciemnych szamanów” pogórza Gujany popełniających rytualne morderstwa – zaowocowały spekulacjami na temat śmierci brytyjskiego antropologa. Przyznawał on bowiem otwarcie, że w odwecie za zabranie z urny kości jednej z ofiar, znajdujących się w pewnej jaskini, na którą natrafił w czasie badań terenowych wśród ludu Patamuna, został otruty przez *kanaimà*, wskutek czego przez kilka tygodni cierpiał na chorobę żołądka¹⁹. Z informacji opublikowanych przez jednego z jego bliskich współpracowników wynika jednak, że do zgonu Whiteheada doprowadziła choroba (rzadka postać raka nerki), o której wiedziała tylko rodzina.

Wracając na grunt antropologii politycznej, największe znaczenie wydają się mieć teoretyczne rozważania Whiteheada nad przemocą w ogóle²⁰. Według niego prawie wszystkie analizy tego zjawiska opierają się na założeniu, że przemoc stanowi zachowanie anormalne, wręcz irracjonalne, zwiastujące fizyczną krzywdę. Dominują tu europocentryczne teorie psychologiczno-socjologiczne uwyppuklające jednostkowy i patologiczny charakter przemocy oraz analizy politologiczno-ekonomiczne, w których przemoc postrzegana jest głównie przez pryzmat wojny (konfliktu zbrojnego). Whitehead zwracał uwagę, że negatywne waloryzowanie przemocy w naszej kulturze jest wynikiem historycznych doświadczeń, a tym samym nie może zdominować teoretycznej refleksji nad przemocą jako zjawiskiem w pewnym sensie uniwersalnym. Z kolei na gruncie antropologii, która może poszczycić się długą tradycją analizowania fenomenu wojny, niewiele miejsca poświęcono przemocy, traktując ją jako naturalną kolej rzeczy. Whitehead nawoływał do jej konceptualizacji jako samodzielnego zjawiska, a nie traktowania go jako konsekwencji różnego rodzaju strukturalnych uwarunkowań.

Głównym wkładem Whiteheada w naukową refleksję na temat przemocy było zatem postrzeżenie, że przejawia się ona w zróżnicowanych historycznie i kulturowo formach zachowań oraz że nigdy nie powinna być postrzegana poza kontekstem danej kultury (mimo że do pewnego stopnia przemoc wydaje się uwarunkowana biologicznie). Podstawy do rozważań dostarczyły antropologowi społeczności indiańskie Karaibów i Amazonii, dla których przemoc stanowi jeden ze sposobów nawiązywania relacji społecznych, będąc niezbędną w procesie tworzenia i utrzymywania więzi społecznych oraz budowania tożsamości.

Na zakończenie warto odnotować jeszcze jedną z prac, przy których powstaniu miał swój udział Whitehead, mianowicie tom będący hołdem wobec znanego badacza

---

¹⁸ Id., *Dark Shamans: Kanaimà and the Poetics of Violent Death*, Durham, NC 2002; *In Darkness and Secrecy: The Anthropology of Assault Sorcery and Witchcraft in Amazonia*, red. N.L. Whitehead, R. Wright, Durham, NC 2004.

¹⁹ N.L. Whitehead, *Dark Shamans...*, s. 19. Warto dodać, że Whitehead mimo ataku na swoją osobę kontynuował badania, nie przestał rozmawiać z ofiarami i sprawcami *kanaimà* (ludźmi, którzy określali się tym mianem), którym zresztą był zmuszony płacić za możliwość przeprowadzenia wywiadu.

²⁰ *Violence*, red. N. L. Whitehead, Santa Fe 2004; *Terror and Violence: Imagination and the Unimaginable*, red. A. Strathern, P. Stewart, N.L. Whitehead, London–Ann Arbor, MI 2005; *Humanistic Approaches to Violence* (numer tematyczny), red. N.L. Whitehead, „Anthropology and Humanism”, 2009, t. 34.

Gujany, brytyjskiego antropologa Petera Rivière'a²¹, który był promotorem rozprawy doktorskiej Whiteheada. Zebrane w niej artykuły dobitnie dowodzą, że antropologia Amazonii (ze szczególnym naciskiem położonym na obszar Gujany) przeżywa obecnie swój rozkwit, będąc równie ważną subdyscypliną antropologii jak afrykanistyka czy etnologia Melanezji.

Neil Lancelot Whitehead zmarł zbyt młodo. Był nadzwyczaj produktywnym badaczem, a wpływ jego prac sięgał daleko poza antropologię. Z pewnością miał jeszcze wiele do powiedzenia. Na osłode po tej stracie zostają nam jedynie pośmiertnie publikowane rozprawy, w których Whitehead zwraca się w kierunku posthumanistyki²².

Najważniejsze prace Neila Lancelota Whiteheada:

- *Lords of the Tiger Spirit: A History of the Caribs in Colonial Venezuela and Guyana, 1498–1820*, Dordrecht–Providence 1988.
- *Wild Majesty: Encounters with Caribs from Columbus to the Present Day: An Anthology*, red. z P. Hulme, Oxford–New York 1992.
- *War in the Tribal Zone: Expanding States and Indigenous Warfare*, red. z R.B. Ferguson, Santa Fe 1992.
- *Wolves from the Sea: Readings in the Archaeology and Anthropology of the Island Carib*, red., Leiden 1995
- *The Discoverie of the Large, Rich and Bewtiful Empire of Guiana by Sir Walter Raleigh*, red., Exploring Travel Series 1, Manchester 1997 / American Exploration & Travel Series 71, Norman 1997.
- *Beyond the Visible and the Material: The Amerindianization of Society in the Work of Peter Rivière*, red. z L.M. Rival, Oxford–New York 2001.
- *Dark Shamans: Kanaimà and the Poetics of Violent Death*, Durham, NC 2002.
- *Histories and Historicities in Amazonia*, red., Lincoln 2003.
- *Nineteenth Century Travels, Explorations and Empires: Writings from the Era of Imperial Consolidation, 1835-1910: South America*, red., London–Brookfield, VT 2004.
- *In Darkness and Secrecy. The Anthropology of Assault Sorcery and Witchcraft in Amazonia*, red. z R. Wright, Durham, NC 2004.
- *Violence*, red., Santa Fe 2004.
- *Terror and Violence: Imagination and the Unimaginable*, red. z A. Strathern, P. Stewart, London–Ann Arbor, MI 2005.
- *Hans Staden's True History: An Account of Cannibal Captivity in Brazil*, red. i tłum. N.L. Whitehead, M. Harbsmeier, Durham 2008.

²¹ *Beyond the Visible and the Material: The Amerindianization of Society in the Work of Peter Rivière*, red. L.M. Rival, N.L. Whitehead, Oxford–New York 2001.

²² *Human No More: Digital Subjectivities, Unhuman Subjects, and the End of Anthropology*, red. N.L. Whitehead, M. Wesch, Boulder 2012; *Virtual War and Magical Death: Technologies and Imaginaries for Terror and Killing*, red. N.L. Whitehead, S. Finnström, Durham, NC w przygotowaniu (2013).

- *Anthropologies of Guayana: Cultural Spaces in Northeastern Amazonia*, red. z S. Aleman, Tucson 2009.
- *Humanistic Approaches to Violence* (numer tematyczny), red., „Anthropology and Humanism”, 2009, t. 3.
- *Of Cannibals and Kings: Primal Anthropology in the Americas*, University Park, PA 2011.
- *Human No More: Digital Subjectivities, Unhuman Subjects, and the End of Anthropology*, red. z M. Wesch, Boulder 2012.
- *Virtual War and Magical Death: Technologies and Imaginaries for Terror and Killing*, red. z S. Finnström, Durham, NC w przygotowaniu (2013).

Mariusz Filip
Paweł Chyc